

BÁRDOS JÓZSEF

A FELNŐTTSÉG KAPUJÁBAN

A tündérmesék tanúsága

A tündérmesék nem öregszenek, nem avulnak el, annál is kevésbé, mert egy olyan falusi társadalom szellemi tükröződései, melyben mai szemmel nézve különösen irigylésre méltó módon az emberek évszázadokon át éltek békében önmagukkal és környezetükkel. A tündérmesék világa számunkra is nagyon ismerős. Az emberek magcsaládokban élnek, anyák és apák, testvérek veszik körül őket. Ugyanilyen váratlan az is, hogy milyen gyakoriak ezekben a mesékben az úgynevezett csonka családok. Igaz, ezek nem válással jönnek létre, mint ahogy ez manapság mindennapos, hanem úgy, hogy egyik vagy másik szülő (az esetek nagy többségében az anya) meghal, és a gyerek(ek) nevelése a másik szülőre marad, aki gyakran új házasságot köt, mégpedig nem egyszer olyan partnerrel, aki maga is megözvegyült, és saját gyermekét is hozza az új házasságba. Azaz a tündérmesék családjai éppen olyanok, mint napjaink családjai. Már csak ezért is érdemes megnézni, mit mondanak a családi szerepekről ezek a sokszázados szövegek. És nem kell freudistának vagy jungiánusnak lennünk ahhoz, hogy a tündérmesék alakjaiban ismerőseinkre, az örökké megújuló archetípusokra ismerjünk.

Minden embernek ma is el kell hagynia a szülői házat, mert az út maga az élet, mert aki nem indul el, az sohasem érkezik meg, sohasem válik érett, teljes személyiséggé. Ahogy nekünk, úgy minden mesehősnek meg kell küzdenie a maga boldogulásáért ebben az idegen világban. A mesehősöket néha csak elküldik szerencsét próbálni, de olyan is van, hogy ki-

*...amit
a modern filozófia
az ember világba
vetettségének
nevez...*

viszik és sorsukra hagyják őket az erdőben, mint Hófehérkét vagy Jancsit és Juliskát. Így megtapasztalják azt a félelmet, azt a halálos magányt, amit a modern filozófia az ember világba vetettségének nevez. Mégsem lehet megmaradni a gyerekkor kertjében, mert aki így tenne, mint az égisz királykisasszonya, aki nem akar elbúcsúzni apja kertjétől, a szép virágoktól, azt egy napon felkapja egy szélvihar, és elviszi egy másik világba, a sárkány házába, és csak az elszakadása lesz nehezebb és fájdalmasabb, a szabadság édes íze helyett érződik rajta a kényszer keserősége.

Az út a mesékben tele van elágazásokkal, így a hősök el-eltévednek az élet sűrű erdejében.

Ám nekünk is példát mutatva sohasem adják fel a harcot, sohasem veszítik el a reményt, bármennyire félelmetes is az erdő, ha ránk esteledik.

*...az az út,
amely
az életre visz...*

Amikor a mi világunk pesszimizmusára, erkölcsi problémáira gondolunk, megint csak érdemes a tündérmesék sok évszázados szocializációs és etikai bölcsességéhez fordulnunk. A tündérmesék hősei tisztában vannak vele, hogy a legfőbb tudás a másik iránt érzett szeretet, az együttérzés, a segítőkészség. A mesék hősei és hallgatói

egyként tudták és tudják, hogyha ez hiányzik valakiből, akár neki se vágjon az útnak, mert a legfőbb törvény így hangzik: „*Jótett helyébe jót várj!*” És ez nem valamiféle üzletet jelent, hanem biztosságot: azt, hogy a társadalmat áthatja a gondolat, bárki bármikor kerülhet szorult helyzetbe, de akkor biztosan akad valaki, aki segít rajta. A mesehősök ezért segítik ki a lépbbe ragadt madarat, húzzák ki a sánta farkas lábából a tüskét, ezért dobják vissza a vízbe a partra vetődött halat. És a tündérmesék azt is tudják, hogy senki sem tökéletes, mindnyájan hozunk rossz döntéseket, mind hajlamosak vagyunk megszegni a tilalmakat, és mind újra és újra elkövetjük ugyanazokat a hibákat, de mindenkinek, még egy hangyányi apróságnak, egy megfáradt, ősz öregembernek, egy vénségesen vén anyóknak is lehet olyan tudása, képessége, amire a győzelemhez, a világ jó működéséhez szükség van.

A mesehős pedig nem azért esélyes a győzelemre, mert rendkívüli képességei vannak, ellenkezőleg. Nem véletlen, hogy a hős mindig a legkisebb, a leggyengébb, de másmilyen, mint a többi. Mi emberek általában nem rendelkezünk rendkívüli képességekkel, ezért is tudunk olyan jól azonosulni a tündérmesék hőseivel. A győzelemhez sokkal inkább arra van szükség, hogy tudjunk kapcsolatot teremteni embertársainkkal és a

világ minden teremtményével. Mert a már emlegetett úton találkozások várnak ránk, és a fő, hogy képesek legyünk szert tenni társakra, barátokra, akikre számíthatunk majd, ha eljön a döntő pillanat.

Az úton a mesehősök – ahogy mi is – útelágazásokba botlanak, mindennütt választaniuk kell. Mert az élet József Attila szavaival élve „választató”, és a választás szabadsága együtt jár a választás felelősségével. Ahogy Jézus tanította: „Mert tágas az a kapu, és széles az az út, amely a kárhozatba visz, és sokan vannak, akik azon járnak. Mert szoros az a kapu, és keskeny az az út, amely az életre visz, és kevesen vannak, akik azt megtalálják.” (Mt. 7:13–14) A mesehő-

sök, mint az emberek általában, minden

újabb választással, Kierkegaard szavával szólva, magát a jó és rossz közötti választást is választják, amely elkíséri őket az egész földi úton. Természetesen igaz, hogy a valóságos világ és a benne szereplő választások problémája sokkal bonyolultabb, mint a tündérmese világa. Ám a mese éppen így építi a személyiséget. Véd a – Hankiss Elemér szavait idézve – idegen (valóságos) világnak a már-már érthetetlen zűrzavarától, és megnyugtatja a lelket, hogy ha kell, mi is képesek leszünk eligazodni itt, a saját világunkban. Másfelől megerősíti a jóval való azonosulás képességét és szándékát is, azaz valami olyasmit tesz, ami már önmagában is elegendő, hogy a tündérmeséket napjainkban is az egyik legfontosabb irodalmi anyaggá minősítse.

Hogy miért van jelen a tündérmesében a Gonosz? Érdemes elsőnek talán Thomas Mann szavait idézni: „Gondold meg azonban, hogy a világban minden kettős, kép és ellenkép, hogy különbséget tudjunk tenni, és ha az egyik mellett a másik nem volna, egyik se lenne. Élet nélkül nem volna halál, gazdagság nélkül szegénység, és ha kipusztulna az ostobaság, ki beszélne ezentúl okosságról? S így van a tisztasággal és tisztátalansággal is, ez világos. A tisztátalan állat így szól a tisztához: » Adj hálát nekem, mert ha nem volnék, honnan tudnád te, hogy tiszta vagy, és ki nevezne ekként? « És a gonosz így szól az igazhoz: » Borulj lábamhoz, mert nélkülem mi lenne a te dicsőséged? »” A Gonosz, ha megjelenik (és mindig megjelenik a tündérmesében), mindig máshonnan érkezik, erőszakkal betör a mi világunkba, hogy aztán (mondjuk) magával ragadja a királykisasszonyt a felső (Az égis éró fa-típusú), vagy az alsó (a Fehérlófia típusú mesékben) világba. De az olyan tündérmesékben is, ahol a világok közötti átjárás nem ennyire nyilvánva-

*...az emberi
világban
nincs helye
a szörnyeknek...*

ló, a hősnek mindig az alsó világba, a halál birodalmába kell leszállnia, hogy a Gonoszt legyőzze, a királykisasszonyt megmentse, vagy a nehéz feladatot teljesítse.

Érdeemes a görög mitológiára emlékezni: a gonosz óriások, a százkarúak, az ezerszeműek, az összes káosz-eredetű szörny a (mai) világ teremtődésekor (Zeusz győzelme után) örökre az alvilágba került, a mi világunkban valahogy mégis megmaradt néhány szörnyet pedig elpusztították már a mítoszok hősei, az olyan nagy kultúrhéroszok, mint Thészeusz, Héraklész és társaik. Az emberi világban nincs helye a szörnyeknek. Ha mégis betörnének ide, féltelmetes hatalmuk csak átmeneti lehet,

mert ez a humanizált (emberi a szó mindkét értelmében) világ kiveti magából a Gonoszt. A tündérmese többek között ebben különbözik a mítoszoktól. Ahogy Eliade megfogalmazza: „Általánosságban el lehet mondani, hogy minden mítosz azt mondja el, miként jött létre valami: a világ, az emberek, ilyen vagy olyan állat, ilyen vagy olyan társadalmi intézmény stb.”²

*...a tündérmesék
sohasem
hazudnak...*

A tündérmese egészen más. Sohasem a világrend keletkezéséről, még csak nem is annak átalakításáról, hanem kizárólag a harmónia, az igazság helyreállításáról beszél. Az igazság diadala (a hős győzelme) *A kis kakas gyémánt félkrajcárjában* sem változtatja meg a világrendet. A török császár török császár marad (még ha elvitték is hét kád pénzét), és maradnak szegények és gazdagok (bár a kis kakas gazdasszonyából gazdag asszony lett). A szegény parasztlegényből tündérmesében ugyan király lesz (elveszi feleségül a királykisasszonyt, és megkapja a fele királyságot), de a világon ezután is lesznek királyok is, szegény parasztlegények is. Mert, mondják a tündérmesék, ebben a világban kell megtalálnunk a helyünket, hogy boldogan éljünk, amíg meg nem halunk.

A tündérmesei Gonosz tehát csak kívülről érkezhethet a mi (középső, emberi) világunkba. S a hős dolga éppen az emberi Rend helyreállítása. Szó sem lehet arról, hogy a Gonosz a mi világunk rendjének része volna. Más kérdés, hogy a tündérmese (már struktúrájával is) azt mondja, a Gonosz újra és újra megpróbálja lerombolni e Rendet, megpróbálja hatalmába keríteni a mi (középső) világunkat. Az ember sok ezer éves tapasztalata lehet, hogy a harmóniáért, a rendért újra és újra meg kell küzdeni az életben. Nincs egyszer és mindenkorra érvényes, örök boldogság. Sem kívül, sem belül. Mert a Gonosz nemcsak a külső világba, de az ember

lelkébe is újra és újra betör, újra és újra elfog bennünket a harag, a gyűlölet, a féltékenység, újra és újra áthágjuk a magunk megszabta határokat, mert ilyenek-olyanok: mert emberek vagyunk. S nemcsak gyermekként érezzük-érezhetjük néha úgy, hogy jó volna elpusztítani az életünkbe beavatkozó óriásokat. Minden egyes embernek (minden egyes tündérmese hősének) ezért újra és újra meg kell küzdenie a Gonosszal. Meg kell védenie, meg kell szabadítania a világunkat, a Rendet, a Harmóniát. És (mindenekelőtt önmagának) be kell bizonyítania, hogy képes erre.

Ám mint mindig, a dolog még az eddig elmondottaknál is bonyolultabb. Mert nem egészen igaz, hogy a hallgató-olvasó-befogadó mindig a jóval azonosul. Azzal a szereplővel fog azonosulni, amelyet érzelmileg önmagához valamiért közelebb érez. Csakhogy az érzelmek állandó mozgásban vannak. Nagyon is lehetséges, hogy egy adott pillanatban (akár csak átmenetileg) a befogadó számára mégis a rossz tűnik szimpatikusabbnak. És a tündérmese nyitott a befogadó ilyen magatartására. Mert ahogy Bahtyin megfogalmazta

„a szöveg életének minden eseménye, vagyis a szöveg valódi lényege mindig két tudat, két szubjektum határmezsgyéjén bontakozik ki.”³

A ma gyártott mesék és mesepótlékok gyakran úgy akarják a befogadót megóvni a bajtól és veszedelemtől, hogy a világot és az embereket jónak, tökéletesnek mutatják. Ezzel ellentétben a tündérmesék sohasem hazudnak: azt mondják, a világ nem tökéletes, néha a gonosz kerekedik felül benne, és a jóknak is sok bajjal, nehézséggel kell szembenézniük. De mondják azt is, hogy mégis érdemes jónak lenni, hiszen a végső elszámolásnál mindig a jó győz, a gonosz pedig elbukik, csúfos vereséget szenved. Úgyhogy érdemes vállalni a harcot. Mert igaz ugyan, hogy ebben a világban mindenért meg kell küzdeni, hogy semmit sem adnak ingyen, de az erőfeszítés és akarat elvezet a győzelemhez, a beavató próbatételek után eljön a lakodalom, a hős beléphet a teljes jogú felnőttek társadalmába. És mi lehet több ennél?

Életében, legalább egyszer, mindenki királyfi, netán királykisasszony, a maga életének királya lehet. Csak menni kell, és aztán váratlanul megtörténik a csoda, a békából királyfi, a gyíkocskából, macskacicóból királykisasszony lesz. Mert a csoda itt van velünk és bennünk. A másik undok béka, ha még nem állunk készen a szerelem elfogadására. De királyfivá vá-

*...a nők
világa egészen
más volt...*

lik, ha megértünk rá, ha eljött a pillanat. Béka, ha még nem ura ösztöneinek – és királyfi, ha már érett, ha már végbement benne a személyiség integrációja.

Egészen más az irányból közeledik a tündérmesékhez Propp, aki megfogalmazza, strukturális szempontból valójában minden tündérmese azonos egymással⁴. Egyetlen történetet beszélnek el, a beavatását, mégpedig a felnőtté avatás-avatódás⁵ történetét. A beavatás-beavatódás helyszíne soha és sehol nem azonos a hétköznapi lakóhellyel. Mindig és mindennütt valamiféle titkos, vágyott, de félt, ismerős, de idegen, másik világ, amely túl van a hétköznapin, ahová csak a (beavatásra) kiválasztottak juthatnak el. Már az idevezető út is ismeretlen, titokzatos, tele van váratlan-sággal, kisebb-nagyobb próbatételekkel.

Ezek a próbatételek mintegy annak kiderítésére szolgáltak, hogy a beavatásra vágyó elég érett, elég tapasztalt, elég erős-e arra, hogy a titkos tudás birtokosa, a felnőtt férfivilág teljes jogú tagja legyen. Közbevetve: nem véletlen, hogy a tündérmesék hősei legtöbbször fiatal férfiak. A primitív társadalmakban, amennyire ezeket az antropológusok és a néprajzkutatók leírásaiból ismerni lehet, a beavatási szertartások a férfiak felnőtté avatására szolgáltak. A nők világa egészen más volt, ezért van, hogy a tündérmesék lányhőseinek is másfajta útjuk van ahhoz, hogy a felnőttiséghez, a lakodalomhoz eljussanak.

A valóságban a leggyakoribb próbatétel a felnőtté váláshoz vezető úton az empátia próbája. Így van ez a mesékben is. Aki nem képes arra, hogy egy találkozásban emberként viselkedjen (nem osztja meg elemőzsiáját, nem segít a neki könyörgő állaton stb.), nem válhat hőssé. Ancsel Éva szavaival a beavatás éppen azt fejezi ki, hogy az ember csak a társadalmi tapasztalatok átvétele révén, csak társadalmiságát elnyerve válhat valóban emberré.⁶

A beavatás a halál útjára vezeti a hőst. Ezért joggal mondja Thomas Mann: „A halált és a halál megismerését ízeleljük meg, amikor mesemondó kalandorként a múltba szállunk: ez okozza gyönyörűségünk és félelmünk.”⁷ Látnunk kell, hogy a tündérmese alapvető ritmusát is éppen élet és halál állandó váltakozása, az ebből adódó szorongás és annak feloldódása adja. Érdeemes ebből a szempontból még egy pillantást vetni a tündérmese (egy mesei menet) szerkezetére.

A tündérmese a proppi modell szerint általában valamilyen hiány felismerésével, károkozással kezdődik. De még ha ez esetleg azonnal nem is lenne nyilvánvaló, maga a tény, hogy a hős útnak indul, önmagában is szorongást keltő mozzanat. Mert így vagy úgy, de megbomlik az addigi Rend, az addigi egyensúly. Lehet, hogy elvesztette anyját, apját, lehet, hogy elűzik otthonából, lehet, hogy egyszerűen csak felismerte, az élete így nem folytatható, mindenképpen a bizonytalanba, az ismeretlenbe indul.

Az esetleges álhősök (például idősebb testvérek) korai kudarca csak fokozza ezt a szorongást: hiszen azt bizonyítja, az út veszélyekkel, próbatételekkel van tele. Azok az álhősök, akik korábban próbálkoztak, gyakran halálukkal (fejük karóba húzva vagy ők mindenestől kővé válva stb.) üzenik, ne vegyük könnyen a próbatételt. Még jó, ha hazatérnek, még ha üres kézzel is.

Így indul neki a hős, akinek útját követjük majd a tündérmesében. Természetesen gyűlik fel a befogadóban a félelem az ismeretlentől, a szorongás az esetleges kudarc miatt. Ugyanakkor (ha a hős másodikként-harmadikként indul útnak) a befogadó abban a helyzetben van, hogy nagyjából-egészében tudja, mit kellene tenni, hogy a hatalommal rendelkező adományozóval/segítővel való találkozás eredményes legyen. Amikor tehát a hős, mondjuk, megszólítja az öregembert (meghallgatja a morzsát kérő kisegeret stb.), a tündérmese hallgatója/olvasója legszívesebben bekiabálna (ahogy az óvodások be is kiabálnak a jól megrendezett bábelőadáson), hogy segítsen a hősnek. És igazi megkönnyebbülést jelent, amikor a hős (mintha csak hallaná a befogadó szavait) jól felel, megfelelően cselekszik.

Amikor aztán a hős így megszerzi a szükséges információt/ varázsszöveget, a feszültség feloldódik. Jó úton járunk. A tündérmese mesemondói nem véletlenül kedvelik megháromszorozni az efféle találkozásokat. Az ismétlés nemcsak megerősít, hanem egyben alapvető ritmust is teremt: szorongás és feloldódása, veszély és veszély elmúlása váltja egymást.

Hogy aztán az ellenféllel való összecsapás minden korábbinál közelebb hozza a hős halálát. Valójában persze, ahogy korábban már volt róla szó, a tündérmese hőse eddigre térdig jár a halálban, hiszen átlépett a határon, bármi is jelezte ezt az adott mesében: lehetett az erdő, lehetett a kis ház (elhagyott palota), vagy akár a leereszkedés az alsó (felemelkedés a felső) világba. „*Meghalni természetesen annyi, – mondja a már többször idézett Thomas Mann – mint elveszíteni az időt, s kivonulni belőle, de viszont annyi is, mint megnyerni az örökkévalóságot és a mindenüttvalóságot, tehát az igazi életet. Mert az élet lényege a jelenvalóság, s csak mitikusan tárul fel titka a múlt és a jövő időalakjában.*”⁸

A Gonosz mindenképpen itt, a halál birodalmában vár a hőstre, most kell bebizonyítania, hogy kellően felkészült az élet küzdelmeinek elvise-

*...önmagától
senkit sem lehet
megvédeni...*

lésére. Nem elég akarni az igazi életet, ahhoz, hogy belépünk a felnőtt, teljes világba, képesnek is kell lenni arra, hogy legyőzzük az akadályokat.

Volt már szó arról, hogy sok tündérmesében a hősnek nem is sikerül előre felülkerekednie. Gyakran csak a varázseszközzel felszerelt adományozó/segítő (a lányfejű kígyó, a táltos paripa, esetleg a hős valamely más csodás kísérője) közbeavatkozása teszi lehetővé, hogy a hős ismét próbálkozzon. Ennek a mitikus halálnak és feltámadásnak a képei is nagyon messziről, ősi, titkos beavatási rítusok mélyéről érkeztek. Jól mutatja ezt,

hogy például a feldarabolt hős életre támasztásának mozzanata ugyanúgy jelen van az

egyiptomi mitikus hagyományban (Osiris feltámasztásának történetében),

mint a Kalevalában, ahol a feldarabolt, vízbe vetett léha Lemminkeinént támasztja fel az anyja. A

halál birodalma fogva tartaná a hőst, nem könnyű onnan visszatérni. Ezt erősítik meg az olyan mesemozzanatok is, amikor a már győztes hőst

valamely álhős mégis elpusztítja, vagy nem engedi vissza az élők világába.

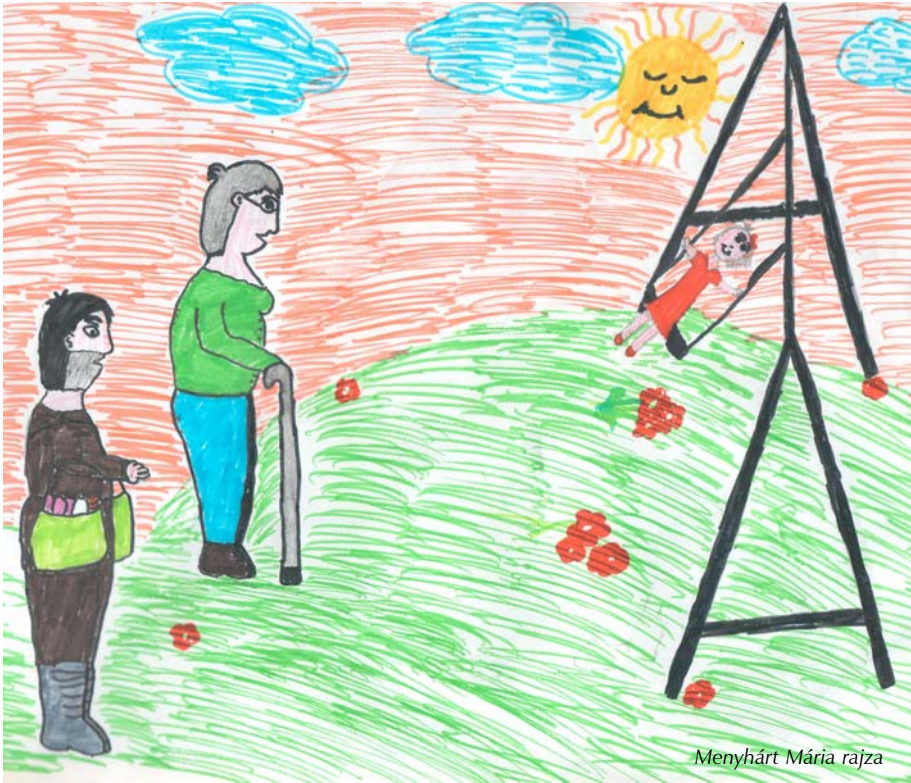
Ilyen, amikor a sárkányt legyőző, elfáradt hős elalszik, az előlopakodó álhős megöli, és

ő jelentkezik győzőként. Vagy amikor a kosarat a hőssel nem húzzák vissza társai az alsó világból (hanem félútról visszadobják, hogy a hős elpusztuljon), és ők akarják megkapni a királykisasszonyok kiszabadításáért járó jutalmat.

A tündérmeséknek a nők már emlegetett, másfajta felnőtté válásáról is van mondanivalójuk. Feminista megközelítésből gyakran éri ezeket a szövegeket az a vád, hogy egy elavult, férfiközpontú világ lenyomatai jelennek meg bennük. Már könyve címével is jelzi ezt a véleményét az amerikai filozófusnő, Madonna Kolbenschlag. *A Csipkerózsika* című tündérmese kapcsán így ír: „*Ekképp a jelentés egyetlen szintjén Csipkerózsika leginkább a passzivitás jelképe, tágabb értelemben pedig a nők lelki-szellemi helyzetének metaforája – el vannak vágva az önállóságtól és transzcendenciától, az önmegvalósítástól és az etikai képességtől egy férfiak irányította környezetben.*”⁹

Anélkül, hogy a fennálló világ feminista kritikáját közelebbről megvizsgálná, szeretném leszögezni, hogy amennyiben elfogadjuk is a fenti gondolatot, az a *Csipkerózsika* mesének csak egyetlen mozzanatát értelmezi. Számomra sokkal fontosabbnak tűnik az az üzenet, hogy az éretlen, a felnőtté válásra még alkalmatlan személyiség szükségképpen elbu-

*...a halál
gyomrából
kiszabadulva
válík éretté...*

kik. Hiába tesz meg ebben a tündérmesében mindenki mindent azért, hogy megóvja a királylányt az átok beteljesülésétől. Mert önmagától senkit sem lehet megvédeni. A (lényegében gyermeki) meggondolatlanság, kíváncsiság, amely Csipkerózsikát az elhagyott toronyszobához vezet, óhatatlanul a Gonosz kezére játszik. S nemcsak Csipkerózsikát, de az egész királyságot dönti romlásba: nemcsak a királylány, de a kastély minden lakója vele együtt száz esztendős álomba merül, csipkerózsa kerítésével elzárva az élők világától. A halál veszi át a hatalmat. Majd ide, a halál birodalmába kell megérkeznie a királyfinak, aki csókjával életre kelti Csipkerózsikát. De az már nem gyermek, hanem házasságra érett nő lesz (ezért is tarthatják meg azonnal a lakodalmat). Lám, Csipkerózsikának is meg kell járnia a halál földjét ahhoz, hogy a felnőtt világ teljes jogú tagjává váljon.

Ilyen szempontból érdemes rápillantani a másik klasszikus mesére, *Hófehérke és a hét törpe* történetére is. Félretéve a tündérmese sok fontos más lehetséges jelentését, itt is találkozunk ugyanazzal a mozzanattal, mint a *Csipkerózsikában*. Hófehérkének, amikor kezd kinőni a gyermekkorból (és szépségével kezd a mostoha vetélytársává válni), le kell szállnia a ha-

Ádám Móni rajza

lál birodalmába. Az elhagyott erdei kis ház alsó világba vezető kapu, amit itt nyilvánvalóan megerősít a törpék foglalkozása is: bányászok, a föld alatti világ, a halál birodalmának lényei ők. Hófehérkére is ugyanaz a halál és feltámadás vár, mint Csipkerózsikára, és mint minden lányra, ha (férjhez akar menni, azaz) be akar lépni a felnőttek világába. Érdeemes felfigyelni rá, hogy Hófehérke is tilalomszegő, hiába mondják a törpék, hogy senkit ne eressen be a házba. Ahogy Csipkerózsikának is megtiltották, hogy az elhagyott toronyban kószáljon. Ám Hófehérke sem tud ellenállni a kíváncsiság kísértésének: a tilalmas dolog vonzása erősebbnek bizonyul nála. Végül, ahogyan Csipkerózsikáért, Hófehérkéért is a halál

birodalmába (az erdőbe) kell majd eljönnie a királyfinak, hogy magával vigye az emberek (a felnőttek) világába.

Megjárja a halál birodalmát (az alsó világot) a *Holle anyó* hősnője is, mint ahogy Piroskát is elnyeli a farkas képében megjelenő szörny, és csak a halál gyomrából kiszabadulva válik éretté, akit többé nem lehet eltéríteni a helyes útról. De hogy egy magyar népmesét is szóba hozzak, nagyon jellemző a Benedek Elek közzétette *Szép Cerceruska* című mese szüzséje is. Ez a kislány egészen más, mint az eddig emlegetett hősnők. Férfiakra emlékeztető módon indul útnak, hogy megtalálja helyét a világban. Érettebbnek is mutatkozik, mint kishúga, aki nem tud ellenállni a szomjúság parancsának, a tilalom ellenére iszik egy vadnyomból, és őzzé változik. Mégis gyermeknek látja, és így viszi magával haza a vadászatról a király. És csak az udvarban élő gonosz boszorkány veszi észre, hogy Cerceruskából előbb-utóbb nő lesz, és így az ő lányának vetélytársává vál-

Lokodi Illdikó (Vármező) rajza

hat. Ezt gondolja: „*Bizonyosan ezt akarja feleségül venni a király.*” Ezért elpusztítja a lányt, belelöki a tóba. Cerceruskát elnyeli a szörny, a halál nagy hala. Csak amikor innen kiszabadul, akkor (de akkor már azonnal) kerül(het) sor a lakodalomra.

A varázsmesék azt mondják: férfira és nőre egyaránt halál és feltámadás vár a felnőtté válás kapujában. Mert élet és halál összetartozik: egymástól elválaszthatatlan egységet alkotnak az ember számára. Talán ez az a legnagyobb titok, amely ott rejtőzik minden varázsmese mélyén. Ahogy a lakodalom előtt a magyar népszokások szerint is elsiratják a lányt, mert a lakodalom napján meghal. Igaz, megszületik asszonyként, de az már egy másik ember: az már egy felnőtt. A mai legénybúcsú szokása is nyilvánvalóan ilyen jelentésű, még ha ez a jelentés esetleg rejtve is marad az érintettek számára.

Abodi Szilvia Katinka rajza

Ha a tündérmesék semmi egyébéről nem szólnának, már ennyi is fontos volna, hogy odafigyeljünk rájuk. Hiszen a felnőtté válás problémája egyáltalán nem lett a múlté a falusi társadalom elmúltával (mint ahogy a középkori falusi társadalom is úgy örökölte ezeket a problémákat száz és ezer évvel korábbról).

A természeti népek világában csak az vált, válhatott felnőtté, aki átesett a beavatás gyötrelmes, de felemelő rítusain, csak így léphetett be a felnőttek közösségébe. A sámánvilággal együtt elveszett titkos tudást, a közösségbe való beavatódást a mitikus kor embere többé már nem kapta meg, bár ennek keresése újra és újra fellángolt (elég talán, ha most csak a későrómai kor gyorsan terjedő keleti vallásaira, titkos beavatási szertartásaira utalok). De ilyen törekvések az európai középkorban sem voltak ismeretlenek.

Ugyanakkor megfigyelhető, hogy a beavatás az emberi civilizáció változásával, az emberi gondolkodás átalakulásával egyre inkább a művészetbe költözik be. Ahogy a mítoszból irodalom, a megélt beavatási rítusból egyre inkább átélt irodalmi élmény lesz. A magas irodalomban is, de legkorábban és mindenekelőtt a népköltészetben. És azon belül is leginkább és nyilvánvalóbban a népmesékben, a tündérmesékben.

Mert a beavatódás múlhatatlan emberi szükséglet. A modern világ azonban egyre távolabb szakad attól, hogy az ember rítusokban megélhesse a maga felnőtté válását. Ma már szinte egyáltalán nem működnek az olyan beavatást utánzó-idéző rítusok sem, amelyek nyomokban szinte napjainkig megőrződtek, s valamelyest kielégítették ezt a szükségletet, mint például a különböző egyetemi, doktori ballagási-avatási ceremóniák. Ilyen körülmények között nyilvánvaló, hogy nem véletlen a beavatódásnak művészetben, az irodalomban, mindenekelőtt a tündérmesékben való sok évszázados rögzülése, átélhetősége.

Eliade is megfogalmazza, hogy ha a hétköznapokban talán nem is tudatosul ez bennünk, a beavatásra, ahogy ő fogalmaz, a szenttel való találkozásra mindannyiunknak szüksége van. *„Deszakralizált világunkban mindamellet állandóan jelen van a »szent«, s főképp képzeletbeli univerzumainkban lép fel aktívan. De ma már kezdünk rájönni, hogy a képzeletbeli világok éppúgy alkotórészei az emberi létnek, mint a nappali élmények. Ez esetben a beavatási forgatókönyvek iránti nosztalgikus vágy, melyet annyi irodalmi vagy képzőművészeti alkotásban érnek tetten, arról tanúskodik, hogy a modern ember végleges, teljes megújulásra vágyik, olyan renovációra, amely gyökeres változást hoz életébe.»*¹⁰

Ehhez mindössze két megjegyzést szeretnék hozzáfűzni. Az első, hogy napjainkban, az internet és a számítógépes játékok megsokszorozta virtualitásban még sokkal nyilvánvalóbban jelenik meg az, amiről Eliade beszél. (Írása a XX. század hatvanas éveinek végéről szól, a könyv első megjelenése 1971-ben volt.) A másik, hogy ugyanakkor ez az azóta nagyra nőtt virtualitás mintha mégis alkalmatlan volna arra, hogy pótolja a valóságos társadalmi beavatást. A XX. század vége, a XXI. század kezdete mintha a társadalom infantilizálódását hozta volna el. Elmosódnak a társadalomban az életkorok szerinti szerepek, problematikussá válik a kü-

lönböző korosztályok együttélése (a gyermekeket még, az öregeket már nem tekinti értékesnek az egyre reklámközpontúbb világ). Közben az újabb és újabb fiatal generációk nem akarnak felnőni: kitolódik az iskoláskor már-már a harmincéves korig, ezzel párhuzamosan egyre későbbre kerül vagy teljesen elmarad a tartós párválasztás, a gyermekvállalás. Mert ezek a cselekedetek felnőtt felelősségvállalást kívánnának, azt pedig napjaink gyermeteg lelkű fiai és lányai mindenképpen kerülni próbálják. Ami azért nagy baj, mert a teljes élethez hozzátartozna a felnőtt világba való belépés. (Nem lehet örökké a törpék házában maradni, ahogy Hóféherke sem tehette.) Aki a felnőtté válást elmulasztja, az éppen az emberi lét lényegét veszítheti el. Hogy visszataláljunk önmagunkhoz: ebben (is) segítségünkre lehetnek a tündérmesék.

Ezért nem szabad nélkülük felnőni. Nem helyettesítheti ezt a mesekin-cset semmiféle modern műmese-világ, semmiféle modern irodalom. Az elmondottakból az is világos talán, hogy a tündérmesék egyáltalán nem csak gyermekmesék. Sőt: eredendően egyáltalán nem azok. Igaz viszont, hogy a tündérmesék metaforizáltsága, szimbolikussága lehetővé teszi, hogy zömükkel a gyermekbefogadók is diskurzusba lépjenek.

A tündérmese végeredményben arról győzi meg minden gyerek vagy felnőtt befogadóját, hogy igen, ő is képes rá, ő is megtalálhatja a helyét a világban, és a boldog végtől nem választhatja el többé, csak az ásó, kapa, nagyharang. Aztán élhet boldogan, míg a világ és még két nap, addig, míg meg nem hal.

És ha ezek a bölcs tündérmesék eljutnak a következő generációkhoz is, akkor bátran nézhetünk a jövőbe, mert egy szebb, boldogabb világ képe bontakozik ki előttünk, és néz vissza onnan ránk.

JEGYZETEK

- 1 Th. MANN, *József és testvérei*, Európa, Bp., 1975.432.
- 2 M. ELIADE, *A szent és a profán*, Cartaphilus, Bp., 2002. 131.
- 3 M. M. BAHTYIN, *A szöveg problémája a nyelvészetben, a filológiában és más humán tudományokban* = UŐ, *A beszéd és a valóság*, Gondolat, Bp., 1986. 494. V: J: PROPP, *A mese morfológiája.*, Osiris, Bp. 2005. 40.
- 4 Erről lásd: V. J. PROPP, *A varázsmese történeti gyökerei*, L'Harmattan, Bp. 2006.
- 5 ANCESEL Éva, *Történelem és alternatívák*, Kossuth, Bp. 1980.
- 6 Th. Mann, Európa, Bp., 1975. *József és testvérei*, 41.
- 7 Th. Mann, Európa, Bp., 1975. 432. *József és testvérei*, 41.
- 8 M. Kolbenschlag, *Búcsúcsók Csipkerózsikának*, Csokonai, Debrecen, 1999.,19.
- 9 M. ELIADE, *Az eredet búvöletében*, Cartaphilus, Bp. 2002. 207.